

До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.079
Львівського національного університету імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1.

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора Капраля Мирона Миколайовича на дисертаційну роботу **Туреги Юрія Орестовича «Управління та самоврядування міста Броди у кінці XVI–XVIII ст.»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Ступінь актуальності обраної теми

Історія домодерного українського міста останнім часом привертає увагу багатьох дослідників, зокрема Наталі Білоус, Юрія Волошина, Андрія Зайця та інших науковців. У цьому контексті дисертаційне дослідження Юрія Туреги, виконаного під керівництвом доктора історичних наук А. Є. Зайця, слід цілком позитивно оцінити. Важливо відродити інтерес до історії українського міста в площині різних інтересів: соціальної, релігійної, культурної, економічної історії, проблем демографії, соціотопографії та інших ділянок історичного знання. Дисертант Юрій Турега обрав за предмет дослідження «владну сферу», тобто управління містом, що також слід вітати, оскільки в українській історіографії досі обмаль робіт з цієї тематики. Актуальність обраної теми дослідження додатково підвищується, що автор зупинив свій дослідницький інтерес на невеликому місті – Бродах, що мало приватних власників у досліджуваній період, адже більшість українських істориків працювали над історичними темами великих міських осередків, зокрема Львів, Київ, Полтава.

Вважаю дисертаційне дослідження Ю. Туреги піонерською працею про невелике українське приватне місто, що було написано в останній час. Акцент зроблено на міській історії, а не на історії приватних власників-магнатів або на окремі громади, наприклад єврейській чи вірменській. У центрі дослідження владні інститути, тому хоч автор позиціонує роботу як соціальну історію, на мою думку, у ній переважає інституційний підхід, вивчення структури владної вертикалі. У роботі переважає джерельна складова, автор кожне твердження підкріплює рядом покликів на джерельний матеріал. Автор нагромадив великий каталог джерельних відомостей, створив вірогідну та репрезентативну джерельну базу, якою вміло оперував у дослідженні.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх новизна

Наукові положення дисертаційного дослідження Ю. Туреги є обґрунтованими, а висновки – самостійними, логічними й закономірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти задекларованої теми дослідження. Визначена у вступі мета, на нашу думку, успішно досягнута, а окреслені завдання дисертаційного дослідження виконані.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у дослідженні функціонування владного механізму приватного домодерного міста. Дослідник уклав списки представників замкової адміністрації, магістрату, міських слуг.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості використання їх при підготовці курсів з історії домодерного міста, історії магдебурзького права на українських землях тощо. В цілому результати дисертаційного дослідження мають відношення до історії не тільки конкретного міста Броди, але й взагалі до історії міст Центрально-Східної Європи домодерного періоду. Крім того, до наукового обігу введено низку маловідомих документальних джерел з фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Повнота викладу результатів дослідження в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Результати дослідження в повній мірі викладені у 12 наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, зокрема у 5 фахових історичних виданнях.

Зауваження до дисертації

Перш, ніж перейти до зауважень, оглянемо загальну структуру дисертації. У цілому її архітектоніка є виваженою та логічною, продиктована окресленими у вступі дослідницькими завданнями. Все це справляє позитивне враження. Основна частина дисертації складається зі вступу, 6 розділів (поділених на 20 підрозділів), висновків, 9 додатків і налічує 252 сторінки.

Вступ до дисертаційного дослідження оформлено у повній відповідності до вимог, які висуваються до кваліфікаційних наукових робіт: здобувач обґрунтував актуальність теми дисертаційного дослідження, вказав зв'язок роботи із науковими програмами, сформулював мету та завдання, визначив об'єкт та предмет, стисло окреслив наукові принципи та методи дослідження, визначив хронологічні та територіальні межі, розкрив наукову новизну дисертації та можливості практичного застосування результатів, визначив особистий науковий внесок, подав інформацію щодо апробації результатів дослідження, кількості публікацій за темою дисертації і структуру дослідження.

Певне застереження викликає верхня хронологічна межа – 1779 р., тобто час надання Бродам прав вільного торгового міста (с. 21). Цей факт стосується більше економічної історії міста, в цьому контексті варто було б застосувати історико-правовий підхід, взявши за верхню межу, наприклад, час скасування магдебурзького права у Бродах.

Перший розділ – «Огляд історіографії, джерел, методології» (с. 24–47) складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі дисертант досліджує історіографію Бродів у ранньомодерний час. Автор застосовує не хронологічний підхід до аналізу літератури, а за блоками тем: 1) топоніміка – хронологія; 2) дідич; 3) соціум; 4) економіка; 5) простір міста; 6) подієва історія. Загалом можна погодитися з таким підходом, але з поля зору дослідника випав історіографічний порівняльний контекст українського міста і загалом міста

Центрально-Східної Європи, що негативно відбився в опрацюванні джерельного матеріалу, відсутності рефлексії автора на наукові дискусії та різні підходи й оцінки.

Другий підрозділ присвячено аналізу актуалізованої автором джерельної бази. У цілому добувачеві вдалося сформувати представницьку джерельну базу дослідження. Загалом список використаних джерел і літератури нараховує 229 позиції, з яких архівних джерел – 72. Автор використав фактично повністю фонд 24 «Магістрат міста Броди» – 65 архівних справ (загалом 8350 аркушів) (с. 33), але недоліком є те, що в описі джерел він не розписав кожен архівну справу і ми не дізналися про видову класифікацію цих базових для цього дослідження джерел. Автор пише, що «типологія записів у міських книгах надзвичайно широка» (с. 33) і далі подає на сторінці широчезний перелік різних видів документів, які йому траплялися: «записи арештів, міських видатків, декретів, угод між приватними особами (щодо оренди, навчання ремеслу, укладення шлюбу чи поділу майна» і т. д. (с. 33–34). Але автору слід було провести наукову класифікацію, тобто визначити критерії відбору джерел саме для вивчення досліджуваної теми (адже не всі перелічені документи однаковою мірою необхідні для дослідження). Автор міські книги ділить за тодішньою термінологією на «вічні» та «поточні» (с. 34), але ж є властиві архівні терміни: чистовик (індукта) та протокол. Автор пише, що третім видом міських книг Бродів були фінансові (с. 35). А хіба фінансові книги не мали протоколів? На цій же сторінці згадуються і «чорні книги», без пояснення, що це кримінальні книги (як ми знаємо з історіографії інших українських міст). Загально прийнято проводити класифікацію міських книг за урядами: раецька, війтівська, лавнича, бурмістрівська і т. д. На це варто було б пильніше звернути увагу, оскільки саме міські акти стали основним джерельним матеріалом у дисертації.

Методи дослідження, які було докладно розглянуто у підрозділі 1.3. являють собою біль-менш стандартний набір методологічного інструментарію, що використовуються в історичних студіях. Автор творчо підійшов до опрацюванні цього підрозділу, використавши широко також англomовну літературу, що в нас час рідко зустрічається у дисертаційних дослідженнях.

Другий розділ дисертації, *«Дідич: абсолютний володар, захисник і бенефеціар міста»* (с. 48-66) складається з двох підрозділів, де автор досліджує сферу правних повноважень власника міста та вивчає місто як джерело його доходів та послуг.

Автор пише, що король Ян III видав на користь свого слуги, що був міщанином Бродів, «наказ до адміністраторів й бурмістрів про виділення йому ринкової ділянки» (с. 50). Тут автору слід було б рефлексувати, як король міг втручатися у сферу владних повноважень власника приватного міста та бродівського магістрату. Загалом у цьому підрозділі варто було б чіткіше проаналізувати правовий аспект владних повноважень власника міста, зокрема, наскільки він міг втручатися у владні компетенції бродівської міської громади, наприклад, чи існувала така ситуація, власник міг просто позбавити або змусити відмовитися від нерухомого майна міщанина.

Пишучи про звільнення міста від сплати державних податків (с. 55), слід було б наголосити, що такі звільнення здебільшого видавалися у двох випадках: при пожежах, ворожих спустошеннях, епідеміях, а також при видатках на фортифікаційні роботи з укріплення обороноздатності міста, в чому було зацікавлена держава.

До свідчень деяких документів слід ставитися обережно, наприклад, що виникала «заздрість у деяких торгових конкурентів, які із "злим серцем" дивилися на протекцію Конєцпольського, результатом якої було те, що жодного бродівчанина "ніде не зупиняли і не затримували чи то у волоській землі, чи у польській» (с. 55). Насправді, магнатів у Речі Посполитій було достатньо, що мали приватні міста та створювали протекцію власним купцям (Жолкевські – для Жовкви, Замойські – для Замостя і т. д.), що працювали на їхній двір, а не для всіх купців приватних міст. Львів, як велике королівське місто, на свою руку укладало з молдавськими чи волооськими господарями угоди про митні збори.

Третій розділ – «*Замкова адміністрація*» (с. 67–88), поділено на 5 підрозділів, які висвітлюють, з різним ступенем успішності, адміністративну владу замкового уряду. Читаючи про повноваження економа, губернатора чи підстарости, мені не вистачало інформації про те, на яку територію розповсюджувалася його влада? Які села входили до «Бродівського ключа» (с. 74)? Яка існувала відмінність у виконанні їхньої влади над замком, селами та містом?

Дискусійним є включення архітекторів до розділу, де йдеться про замкову адміністрацію. Очевидно, це уряд *ad hoc* у випадку, коли власник планував реконструювати місто, побудувати нові укріплення. А коли ці завдання були виконані, потреба у посаді архітектора зникла. Його повноваження стосувалися реквізиції земель, надання нових в заміну реквізованих, розплануванні нових фортифікаційних споруд, нагляді за будівельними роботами.

Формули гречності у документах не свідчать про реальні відносини дружельності між міщанами та представниками замкової адміністрації (с. 87–88). Щоб писати про реальні відносини між різними соціальними прошарками слід залучати ширший джерельний інструментарій, а не тільки актову документацію.

Четвертий розділ має назву «*Міська влада та поспільство*» (с. 89–147) і найбільшим у дисертаційному дослідженні та складається з шести підрозділів, де автор розглядає владні структури міської громади, урядовий простір, вибори у місті та участь у владі поспільства.

У цьому розділі тільки непрямо автор дав зрозуміти, що кількість обраних райців складала чотири особи (с. 98), а число лавників в різний час було різним (яка причина?). Описово дисертант подає, що «серед радників були як крамарі та купці, так і ремісники, які представляли різні ремесла» (с. 98). Але варто було б використати статистичний метод та в аналітичному викладі зробити аналіз соціального складу міської ради: які періоди переважали купці, в які ремісники, і чому це відбувалося?

Дисертант відмовився від просопографічного методу з дослідженням кар'єрного росту, шляхами проникнення у владну верхівку, формування владної еліти, котра могла керувати містом протягом багатьох років. Користуючись даними з джерельних додатків, поданих після тексту дисертації можна встановити шлях до міської ради, зокрема Мацея Боровського: лавник

(1707), райця (1708, 1710, 1713, 1717–1720, 1722–1728), вїт (1715, 1716). Трохи по-іншому склалася кар'єра у Казимира Кондратовича: райця (1676–1679), вїт (1680–1695) і знову райця (1697–1698). У останньому випадку постає питання, чому Кондратович був райцею, потім довгі роки виконував обов'язки вїта і знову став райцею? Відповідь на ці та інші питання дозволила би нам краще зрозуміти функціонування міської влади у Бродях.

Автор дещо перевищує функції лавників, коли пише, що вони не тільки контролювали ціни, але й «мали право на встановлення верхньої межі цін» (с. 126). Насправді, питання встановлення та регулювання цін вирішувалося на значно вищому владному рівні. Наприклад, у Львові питання цін тримали в руках воєводські, старостинські та міські урядники (Hoszowski S. *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*. Lwów, 1928. S. 27–29). Коли дисертант пише про процес допиту підозрюваного під тортурами (с. 132–133), то варто було покликатися на відому літературу з цього питання.

П'ятий розділ дисертаційного дослідження, «Професійні міські урядники та слуги» (с. 148–172) складається з трьох підрозділів, де автор описує функції міських урядників: писаря, шафаря, сотника, десятника, ката і т. д. Автор стверджує, що «можливість відпочити від постійної писанини писарю давав обов'язок урядового читання» (с. 151). Насправді, це відбувалося через поголовну неписьменність людей, що зверталися до міського уряду.

У **шостому розділі** «Старші та шкільник: єврейське самоуправління у світлі міських актів» (с. 173–180), що містить два підрозділи, автор описує єврейське самоуправління ранньомодерного часу. Автор показує певну дзеркальність урядів міського та єврейського самоуправління. Цікавим є феномен у Бродях, коли єврей одночасно визнавав себе міщанином (с. 179), що був характерний для міст, де єврейське населення домінувало чисельно та відчувало підтримку приватного власника міста.

У **Висновках** (с. 180–187) здобувач здійснив узагальнення результатів дослідження. Відзначимо структурованість, вираженість та грамотний науковий стиль висновків, не переобтяжений надмірною кількістю фактів. Єдине, що не можна погодитися з точною кількістю урядів у Бродях – 24 (с. 183), що потребує ширшої аргументації, базованої не тільки на джерельному, але й історіографічному матеріалі.

До вдалих місць дисертаційного дослідження Ю. Туреги, безумовно, належать **Додатки**, укладені здобувачем, де у таблицях та реєстрах подав списки міських урядників (райців, вїтів, лавників, писарів, шафарів), єврейської самоуправління, а також замкової адміністрації. При доопрацюванні тексту дисертації з метою публікації варто подати всі латиномовні закінчення міських урядників у називному відмінку, а не місцевому (Georgio, Martino, Laurentio → Georgius, Martinus, Laurentius).

У дисертації присутні окремі термінологічні неузгодженості. Автор хибно стверджує, що «слово "інтрата" це латинізм (пов'язане з дієсловом intro, -are "входити")» (с. 143) – насправді «інтрата» – це прибуток, зиск (див.: Sondel J. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków, 2003. «Intrata, -ae. 1) dochód, zysk; 2) prawo wejścia na teren obcego państwa»). «Нотаріальні функції» міського уряду (с. 125) є неточним висловленням. Автор, очевидно, мав

на увазі, що уряд надавав правомочні копії різних документів, але у ранньомодерний час існував уряд нотаріуса, функції якого нагадували функції сучасного нотаріуса. Тому у даному випадку словосполучення «нотаріальні функції» створює термінологічну багатозначність, а отже й невизначеність. «Сухедні» – це дні, прив’язані до чотирьох постів у різні пори року за церковним календарем Римо-католицької церкви, а не те, що вони «випадали чотири рази на рік у певний тиждень» (с. 147). Не можна писати про «скарб», в українській мові є точний термін «скарбниця». «Опікуни заповітів» (с. 117) – насправді йдеться про опікунів сиріт.

Помітно, що автор багато читає літератури, працює над мовою, урізноманітнює мову численними синонімами (інколи на шкоду точності викладу), тому текст дисертації читати не нудно. Якщо вести мову й стиль дисертації то в деяких моментах слід поправити експериментальний стиль, зокрема: «львівські владці» (с. 89), «культивування святої справедливості» (с. 91), «превенція нецнотливого життя» (с. 103), «бродівська республіка» (с. 151). В окремих випадках слід вжити відповідніший термін: «корпоральна конфесата» (с. 84) – має бути “тілесна присяга”; «тutor церкви» (с. 99) – має бути “ктитор/опікун церкви”; «цехмайстер» (с. 119) – має бути “цехмістер”; «елекційна меса або вотива» (с. 92) – тут слід пояснити, що вотива – це богослужіння з наміреннями, що в даному в даному випадку проводилася після проведення виборів міської влади.

На звершення виловлю кілька загальніших міркувань. Джерелознавчий підхід є сильною стороною дослідження Ю. Туреги, яка одночасно стає слабким місцем дисертації. Автор часто викладає джерельний матеріал без його осмислення через історіографічну традицію, через це приходять до хибних умовиводів або ігнорує відомі в літературі опрацювання. Дещо слабким виглядає історіографічний блок, у якому автор глибше проаналізував здебільшого тільки роботи з історії Бродів. На мою думку, недостатньо опрацьована література з історії українського міста та міського життя Центрально-Східної Європи, зокрема з питань організації влади, проблеми еліти, функціонування міської ради і т. д. У дослідженні недостатньо історичних паралелей з іншими українськими містами. Формулювання теми дисертаційного дослідження потребувало точнішого визначення. У роботі йдеться не тільки про управління та функціонування владних інституцій міста Броди, а також й про ті інституції, що діяли на території цього міста. Так замковий уряд підпорядковував собі території не тільки міста Броди, але й сіл, належних власнику міста, що зумовлювало потребу окремих дослідницьких підходів до міського та замкового урядів.

Виявлені у даному відгуку недоліки та наведені нами рекомендації не стосуються принципових тверджень та основних положень дисертаційного дослідження, а висловлені зауваження та побажання не впливають на позитивну загальну оцінку рецензованої нами роботи.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Дисертаційне дослідження Ю. Туреги містить посилання на використані автором джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав та академічної

доброчесності. Всі випадки використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації свідчить, що вимоги щодо академічної доброчесності дисертантом дотримано.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці

Дисертація Юрія Туреги «Управління та самоврядування міста Броди у кінці XVI–XVIII ст.» є самостійним та логічно завершеним дослідженням, виконаним на високому теоретичному рівні. Здобувач виявив знання досліджуваної проблеми, вміння опрацьовувати, критично аналізувати різноманітні історичні джерела, надбання попередників у дослідженні проблеми. Актуальність і рівень розкриття поставлених проблем, новизна дисертації і ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень, повнота їх апробації повністю відповідають «Вимогам до оформлення дисертації», що затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, та «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, а отже, здобувач Юрій Орестович Турега заслуговує на присвоєння йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
керівник Львівського відділення
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України

М. М. Капраль